

СТРАТЕГІЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто основні складові та особливості демографічної ситуації в Одеській області. Проведений порівняльний аналіз демографічного розвитку за низкою показників в Україні і Одеській області. Особлива увага приділяється вибору стратегії демографічного розвитку області. На основі досліджень наведено відповідні висновки щодо демографічного розвитку.

The article reviews the basic constituents and features of the demographic situation in the Odessa region. The comparative analysis of demographic development of a number of indicators in Ukraine and the Odessa region. Special attention is paid to the choice of strategy for economic development region. Based on the research findings are relevant to the demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді На думку більшості учених, людський чинник виступає головним фактором економічного розвитку країни та її регіонів [1, с.1; 2, с.3].

Підтвердженням даної тези стали результати досліджень фахівців Всесвітнього банку, які на основі обстежень 192 країн визначили, що зростання в країнах з перехідною економікою на 16% обумовлено фізичним капіталом, 20% – природним і 64% – пов'язані з людським та соціальним капіталом [3, с.75].

Тому глибоке розуміння особливостей геодемографічних процесів та їх територіальної диференціації, вирішення цілої низки проблем, пов'язаних з пошуками шляхів покращення демографічної ситуації посилює актуальність розгляду даного питання.

Подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізація відтворення населення є тривалим і складним процесом. При цьому зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості життя населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу [4, с.64].

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми демографічного розвитку країни присвячені наукові праці вітчизняних учених О. Амоша, О. Грішнєвої, О. Мартякової, Е. Лібанової, О. Новікової, В. Стешенка, Л. Шаульської, В. Яворської, А. Хомри, які мають як теоретичне так і прикладне значення.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури засвідчив, що незважаючи на досить глибокий аналіз демографічної ситуації як країни так і її регіонів за низкою показників, недостатньо висвітленими залишаються питання розробки стратегії демографічного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу демографічної ситуації Одеської області, обґрунтування відповідних висновків та визначення стратегії демографічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. На протязі останніх десятиліть демографічна ситуація в Україні має стабільно негативну тенденцію, яка визначається низьким рівнем народжуваності, високим рівнем смертності, нераціональним міграційним переміщенням, зниженням тривалості життя, деформацією вікової структури, що є характерним для більшості областей країни, в тому числі і для Одеської області (табл. 1). Аналіз таблиці вказує на негативні тенденції демографічної ситуації в області. Кількість населення, незважаючи на деякі позитивні тенденції природного приросту

останніми роками, постійно зменшується. За окремими показниками, а особливо смертністю дітей до 1 року – одним з важливих показників не лише демографічного стану, а й соціально-економічного розвитку регіону, спостерігається значне перевищення загальнодержавного показника, при тому, що Одеська область є однією з високорозвинених областей, з досить високою якістю медичного обслуговування, відповідної кваліфікації працівників, достатньою кількістю медичних закладів.

Таблиця 1

Динаміка показників зміни інтенсивності демографічних процесів
в Одеській області

Роки	2000	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	6	7	8	9
Кількість осіб	2457010	2448200	2404643	2391180	2384407	2383668	231116
Коеф. народж.	8,0	9,2	9,9	10,5	11,2	12,0	12,1
Коеф. смертн.	13,7	10,6	10,7	11,1	11,9	9,9	
Коефіцієнт дит. смертн.	15,2	16,2	16,6	16,3	16,2	15,9	15,0

Сучасний рівень народжуваності забезпечує лише половину того, що необхідно для простого відтворення населення, тобто для заміни покоління батьків тією ж чисельністю покоління дітей. Україна перетнула межу зниження народжуваності, за якою відбуваються незворотна руйнація демографічного потенціалу, що призвело до втрати нею сприятливих перспектив щодо відновлення 50-мільйонної чисельності населення. Зниження народжуваності, на думку багатьох учених, пов'язані з цілою низкою факторів, а саме: зміною соціального статусу жінки в суспільстві, зниженням рівня життя населення, невпевненістю в майбутньому відносно можливості забезпечення дітей гідним вихованням і освітою, зниженням якості життя населення. Але з 2006 року, не дивлячись, що природний приріст в регіоні є від'ємним, спостерігається деяка позитивна його динаміка. Так, у 2006 році природний приріст становив (-5,8), у 2007 р. – (-5,0), у 2008 р. – (-3,9), у 2009 р. – (-2,9).

Смертність населення є найгострішою демографічною проблемою, особливо спостерігається зростання смертності населення працездатного віку. Протягом 1989-2005 рр. імовірність прожити повністю весь працездатний вік скоротилась з 81% до 70% [4, с.65]. Демографічною і водночас економічною проблемою є неухильне зростання смертності населення працездатного віку.

У Одеській області спостерігається тенденція зростання кількості померлих у працездатному віці. У 1990 році таких осіб було 51509, а в 2009 році – 58392, при тому, що загальна кількість населення в області зменшується, а даний показник збільшився на 14%. За основними причинами смертності населення Одеського регіону повністю наслідуює розподіл причин смертності населення в Україні (рис.1).

Так, 63,3% населення вмирають від хвороб систем кровообігу – даний показник є одним з найвищих в Європі, 13,4% – новоутворень, 9,1% – зовнішніх причин, 5% – хвороб органів травлення, 4% – інфекційних хвороб. Рівень смертності від інфекційних і паразитарних хвороб та зовнішніх дій, що піддається усуненню засобами сучасної медицини та соціально-гігієнічної профілактики, в Україні перевищує даний показник для країн Центральної, Східної Європи та країн Європейського Союзу у 2,3 та 3,6 рази відповідно. Смерті від цих причин в Україні викликають 11,3% загальної кількості летальних випадків (у країнах Центральної, Східної Європи – 7,7%, країнах Європейського Союзу – 7,1%). Серед причин смерті від зовнішніх дій найбільшої шкоди завдає травматизм, вбивства та самогубства [4, с.67].

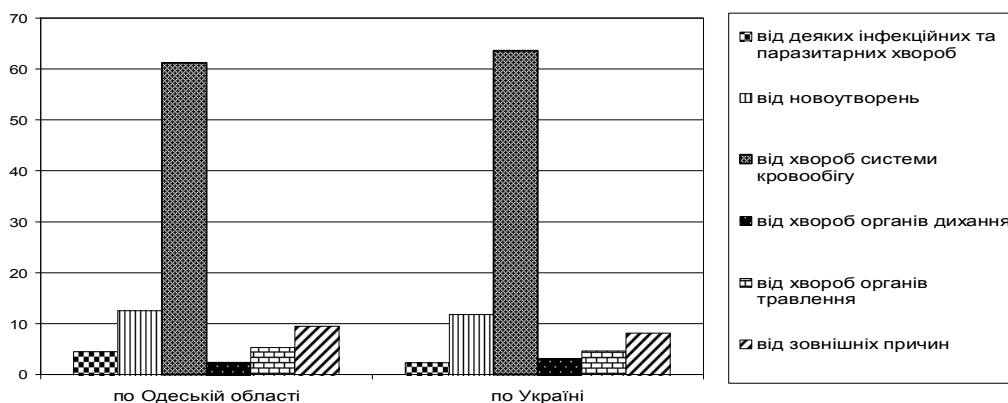

Рис. 1. Причини смертності по Україні і Одеській області

Різне зменшення кількості населення (абсолютний розмах варіації – різниця між максимальним і мінімальним значенням, за період з 1991 по 2010 р.р. становить 244,3 тис. осіб) призводить до занепаду соціально-економічного становища регіону (рис. 2).

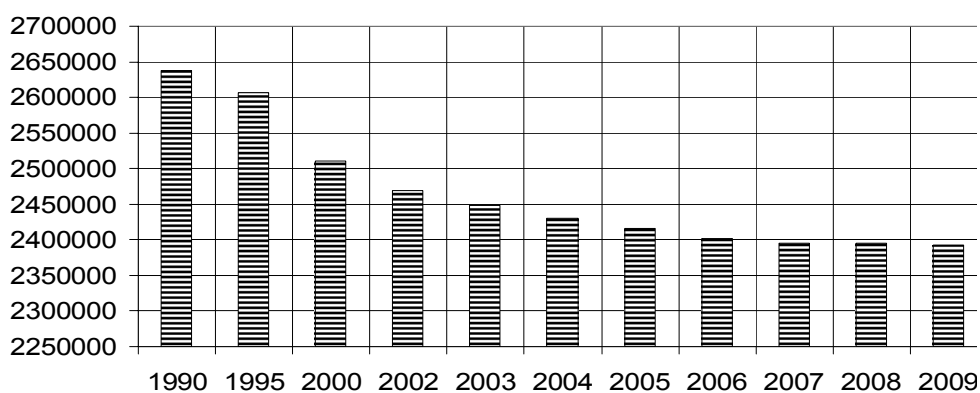

Рис. 2. Розподіл кількості населення Одеської області

Підтвердженням даної тези слугує розподіл регіонів на основі кореляційного аналізу за показниками ВРП і кількістю населення, який вказує на значну залежність даних показників – прямопропорційну, з коефіцієнтом детермінації – 0,7 (рис. 3). Виключення становить місто Київ, що можна пояснити його столичним статусом.

ВРП у фактичних цінах (млн. грн.)

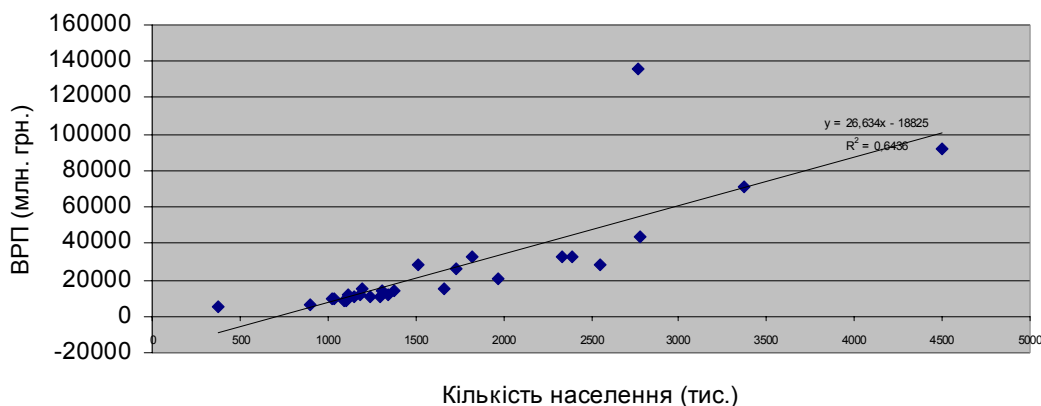

Рис. 3. Позичювання регіонів за ВРП та кількістю населення

В Одеській області, яка займає 5,5% території країни мешкає 5,2% населення. При цьому в області виробляється 4,6 % ВРП країни, 4,5% сільськогосподарської продукції, вкладається 5,4 % інвестицій в основний капітал та 3,4% прямих іноземних інвестицій.

Кращі результати за окремими показниками мають лише Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області.

Гострота демографічної ситуації обумовлюється і несприятливою екологічною ситуацією, що пов'язана з високою концентрацією шкідливого виробництва в області. На території області, щорічно утворюється 8 тисяч тонн відходів I-III класів небезпеки, викиди забруднених стоків у водоймища складають 188 млн. метрів кубічних, (7% від загальноукраїнських), а викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря становлять 192,2 тис. т. (3% від загальноукраїнських). Така складна екологічна ситуація, викликана антропогенним навантаженням, поряд з іншими негативними сторонами соціальних умов населення призводить до погіршення стану здоров'я жителів регіону.

Свідченням несприятливої демографічної ситуації в регіоні стали результати науковців ООН. Відповідно доповіді «Індекс розвитку людського потенціалу» найгірші демографічні показники в Україні у Луганській, Донецькій, Сумській, Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській, Одеській, та Кіровоградській областях. В рейтингу регіонів вони займають місця з 20 по 27, з відповідним показником 0,485-0,409. Найвищий індекс розвитку людського потенціалу має місто Київ – 0,697.

При розрахунку індексу людського розвитку брались до уваги такі складові: демографічна ситуація, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, життєві умови, рівень медичного обслуговування та освіти, фінансування людського розвитку, стан навколишнього середовища [5, с.33].

Гострою соціально-демографічною проблемою є збереження істотного розриву показників середньої очікуваної тривалості життя чоловіків і жінок. В Україні як і в більшості країн колишнього СРСР зростання середньої тривалості життя населення, особливо старшого віку не спостерігається. За статистичними даними з 1958 р. середня тривалість життя населення найвищою була в 1990 р. середня – 70,7 років, чоловіків – 65,9 років, жінок – 75 років. На даний час середня тривалість життя населення по країні – 68,3 років, чоловіків – 62,5 років, жінок – 74,3 років. [6, с.321]. Для Одеської області даний показник дорівнює: середня тривалість життя населення – 68,1 років, чоловіків – 63,3 років, жінок – 73,9 років. Статистичні дані свідчать про меншу тривалість життя населення жіночої статі Одеського регіону порівняно з країною. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я за показником тривалості життя Україна відстає від країн Європейського Союзу майже на 11 років.

Гендерною проблемою є різниця в тривалості життя чоловіків і жінок, яка в Україні становить 11,8 років, а в Одеській області – 10,6 років. Розрив у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні є одним з найвищих у світі.

Важливим показником соціально-економічного розвитку регіону, який в свою чергу впливає і на демографічну ситуацію є рівень безробіття.

З 2006 року загальна чисельність безробітних в області збільшується і при цьому значно зростає частка звільнення робітників з економічних причин.

Лише за період з 2008 р. по 2009 р. число безробітних збільшилось на 24,7 тис. осіб, практично на 50% порівняно з попереднім роком (загальне число безробітних становить 75,3 тис. осіб). Рівень безробіття (відношення чисельності безробітних, що зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення) в області за цей же період склав 0,3% і 0,5% відповідно.

За видами економічної діяльності, у 2009 році, найбільша кількість вивільнених працівників у промисловості та будівництві – більше 3000 осіб, що становить майже 60% від загальної кількості вивільнених, 17% – діяльність транспорту та зв'язку, 9% – торгівля, ремонт, 9% – фінансова діяльність та незначна частка вивільнених у сільському господарстві, освіті, охороні здоров'я. В той же час, навантаження на одне вільне робоче місце дорівнює 8.

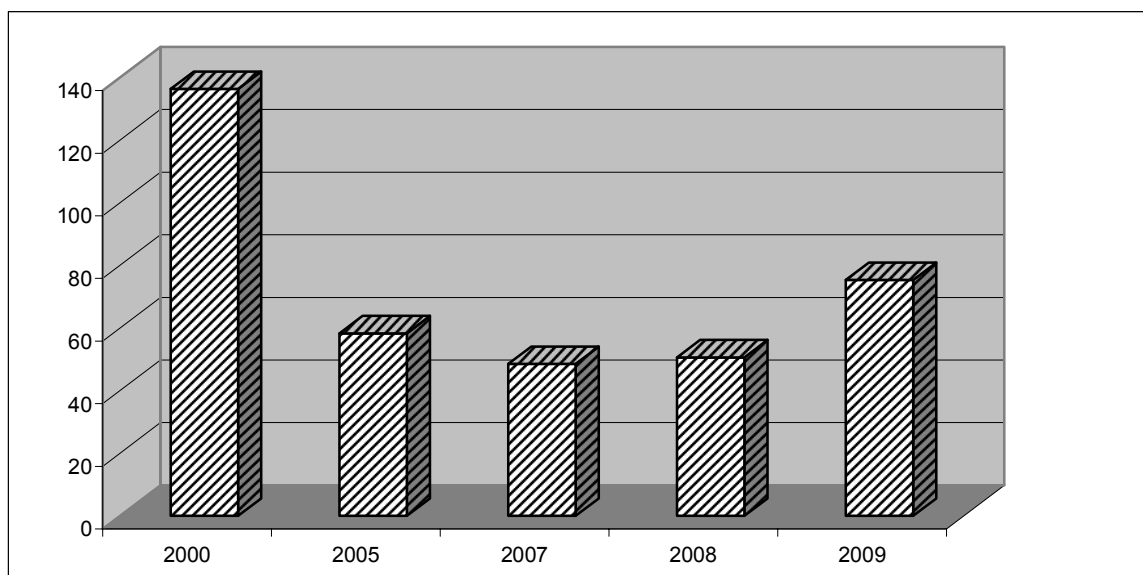

Рис.4. Кількість безробітних (за методологією МОП) в Одеській області

За рівнем розвитку компонентів трудового потенціалу Одеська область входить до складу другої групи, для якої характерно низький кількісний стан трудового потенціалу, низький та дуже низький стан здоров'я та низький рівень освіченості [6, с.45].

Важливим фактором зміни (збільшення або зменшення) кількості населення є міграції (рис. 5).

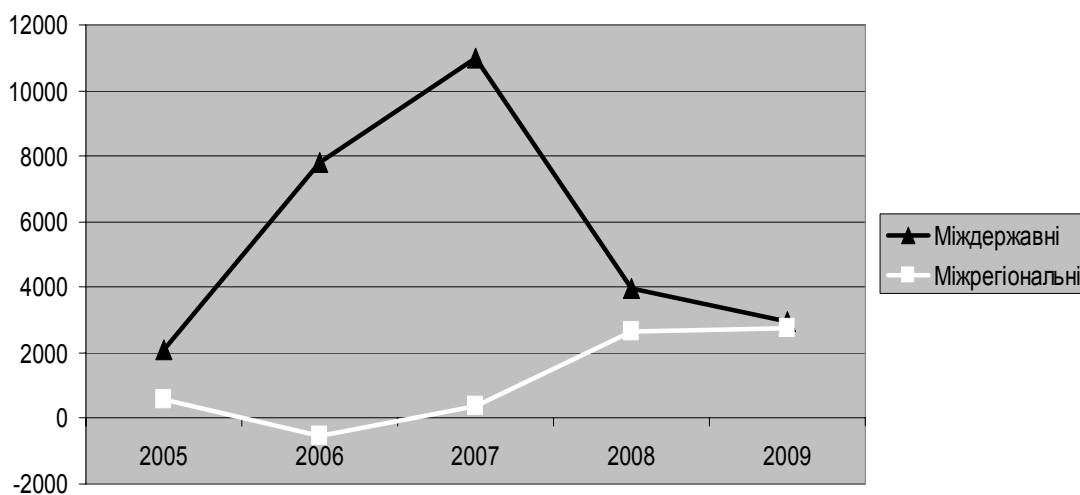

Рис. 5. Динаміка міграції населення Одеської області

Переломним роком для області пов'язаним з різким зменшенням кількості іммігрантів став 2007 рік і, навпаки, збільшенням внутрідержавного притоку населення. У 2009 році міграційним потоком (позитивним) в Одеській області було охоплено близько п'яти тисяч чоловік, що вдвічі менше в порівнянні з 2007 роком.

Населення окремих адміністративно-територіальних одиниць області не в однаковій мірі приймає участь в міграційних процесах. Позитивне сальдо міграції спостерігається в містах (Одеса, Южне, Іллічівськ, Білгород-Дністровський) та приміських районах міста Одеси (Овідіопільському, Комінтернівському, Роздільнінському, Великомихайлівському) та Любашівському.

Аналізуючи демографічну ситуацію регіону слід звернути увагу на такий важливий показник, як рівень одружень та розлучень, оскільки народжуваність залежить і від кількості зареєстрованих одружень.

Розглядаючи дане питання слід зазначити, що спостерігається деформація шлюбно-сімейних процесів.

Характерними ознаками сучасного періоду стали відкладання шлюбів і народження дітей, безшлюбне материнство та соціальне сирітство (покинуті батьками діти), зменшилась кількість і частка зареєстрованих шлюбів, підвищився рівень розлучуваності та овдовіння [7, с.55].

За період 2000- 2009 років максимальна кількість шлюбів припадає на 2007 рік (23001) з подальшою тенденцією до їх зменшення (2009 р. – 17533), а порівняння з 1990 роком показує зменшення кількості шлюбів у 1,7 рази.

В той же час зменшується і кількість розлучень: 2009 рік – 7695 розлучень, що на 1,6 рази менше у порівнянні з 1990 р. Загострюються проблеми матеріального утримання і виховання дітей батьками, особливо в молодих, багатодітних та неповних сім'ях.

В Україні до 2015 року очікується стабілізація шлюбності на рівні 6-8‰ із деяким підвищенням у періоди компенсації, розлученості – на рівні 3,5-4,0‰. Внаслідок втрат чисельності шлюбних контингентів та поширення незареєстрованих шлюбів немає підстав сподіватись на відродження високих рівнів шлюбності у найближчій перспективі. Практично перестали діяти такі економічні чинники багатодітності, як потреба в робочих руках для селянських господарств та матеріальне забезпечення в старості.

Масове залучення жінок у суспільне виробництво, їх освітні, професійні та громадські інтереси стали конкурувати з дітородними орієнтаціями, що зумовило малодітність та бездітність [8, с.3].

Загальна кількість сімей в Одеській області зменшиться з 13,5 млн. у 2001 р. до 12,4 млн. на початок 2015 року.

Проведений аналіз свідчить, про необхідність розробки та реалізації термінових заходів щодо поліпшення демографічної ситуації Одеського регіону:

- вирішення демографічних проблем регіону (країни) має враховувати глибокий регіональний зріз проблеми;
- відтворення населення повинно реалізовуватись в загальному режимі відтворення для країни в цілому і з врахуванням регіональних особливостей;
- особливе значення для подолання демографічної кризи має стати адресна допомога;
- державна підтримка сім'ї, вирівнювання деформації сімейно-подружніх процесів;
- турбота та підтримка здоров'я населення;
- зменшення масштабів міграції;
- подолання негативних наслідків старіння населення;
- створення стимулів для народження другої, третьої дитини;
- створення мережі служб соціального сервісу і медичного обслуговування населення похилого віку.

Дослідження свідчать, що соціально-економічні умови залишаються головним фактором впливу на демографічну та міграційну поведінку населення, при цьому, вагомою проблемою є обмеженість фінансових ресурсів та безпосередньо самого фінансування, яке вже запрограмоване у довгострокових програмах заходів.

Крім того спостерігається неефективне та нецільове використання наявних ресурсів, різного роду зловживання та необґрунтоване використання коштів службовцями.

Висновки і перспективи подальших розробок. Аналіз сучасної регіональної демографічної ситуації дає можливість стверджувати існування суттєвих відмінностей між регіонами за основними демографічними показниками та декларує потребу врахування специфіки конкретних регіонів при розробці відповідних державних та регіональних цільових програм відтворення трудових ресурсного потенціалу.

Пріоритетними напрямками механізму поліпшення демографічної ситуації має стати, в першу чергу, стратегічне планування та прогнозування соціально-економічного розвитку країни та її окремих регіонів на основі оцінки їх відповідності сучасним вимогам забезпечення більш високих стандартів якості життя населення.

Демографічна та міграційна ситуація, яка склалася в Україні та її регіонах протягом останніх років потребує організованого, спланованого та систематичного державного регулювання як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Актуальність розробки науково обґрунтованої концепції національної політики демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

В умовах фінансової обмеженості, зниження рівня якості життя населення виникає необхідність перегляду існуючих заходів демографічної політики.

Одним з головних моментів має стати пропагандистсько-виховна робота, адресна фінансова допомога, забезпечення основних соціальних гарантії для переважної більшості населення, відповідна система заходів для конкретних населених пунктів, враховуючи при цьому не лише можливості державного, а й місцевого бюджетів.

Визначальним чинником, який на сьогодні впливатиме на вибір тактики і засобів державного впливу на демографічну та міграційну ситуацію, їх результативність як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях буде, з одного боку, необхідність концентрації зусиль на ліквідації наслідків економічної кризи, зниженні рівня безробіття, забезпеченні мінімальних соціальних стандартів, з іншого – існуюча тривалий час обмеженість фінансових та економічних можливостей для реалізації ефективної демографічної політики.

Список використаної літератури

1. Підлісна О. В. Стан та перспективи розвитку регіонів України: методи оцінки ефективності територіальних утворень / О. В. Підлісна // *Регіональна економіка*. – 2007. – № 1. – С. 104–116.
2. Тарасевич В. К. К проблемам экономического роста в Украине / В. К. Тарасевич // *Экономика Украины*. – 1999. – № 8. – С. 52–68.
3. Мороява А. П. Инвестиции в человеческий капитал и социальную инфраструктуру / А. П. Мороява / *Социс*. – 1998. – № 9. – С. 72–77.
4. Ільїн Л. М. Аналіз соціально-демографічних факторів впливу на розвиток трудового потенціалу / Л. М. Ільїн // *Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. пр.]*. – Вип. 11. – К.: Науково-дослідний економічний інститут Мін-ва економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004. – С. 64–67.
5. Коніщева Н. Й. Особливості демографічного розвитку Донецької області / Н. Й. Коніщева // *Матеріали засідання круглого столу Розвиток економіки сходу країни: демографічний фактор*. – Донецьк, 2006. – С. 33–44.
6. Статистичний щорічник Одеської області за 2009 рік / [за ред. Т. В. Стоянової] / *Головне управління статистики в Одеській області*. – Одеса, 2010. – 549 с.
7. Шаульська Л. В. Трудовий потенціал у системі демографічного розвитку / Л. В. Шаульська / *Матеріали засідання круглого столу Розвиток економіки Сходу України: демографічний фактор*. – Донецьк, 2006. – С. 44–51.
8. Ільчук Л. І. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. / Л. І. Ільчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id.

Прийнято до друку 13.05.2011